

COMBRAY

Ciklus romana *U potrazi za izgubljenim vremenom*.

Combray = 1. dio ciklusa – uvertira i prolog

- tematska i kompozicijska anticipacija

”Kad čovjek spava, on preko stvari oko sebe održava vezu sa satima, s redom godina i poretkom svjetova(...)Ali se njihov raspored može izmiješati, poremetiti.”

KAKO SHVATITI POČETAK ROMANA? ZA ČIM TRAGA ANONIMNI SPAVAČ?

POKUŠAJTE POMOĆU UVODA OSMISLITI TEMU I SIMBOLIKU NASLOVA CJELOKUPNOG CIKLUSA.

Radnja je konstruirana od 2 plana,

2 su razine sjećanja.

OBJASNITE 1. RAZINU (UVOD) KOJA DONOSI ISPREPLITANJE SJEĆANJA I OPAŽANJA IZ STVARNOSTI

I 2. RAZINU. – KADA SE ONA JAVLJA? KOJOM SE TEHNIKOM POSLUŽIO PROUST DA IZAZOVE ”CIJELU GOLEMU ZGRADU USPOMENA”?

Sjećanje se širi koncentričnim krugovima.

KOJI JE PROSTOR U FOKUSU ZBIVANJA?

KOJI LIKOVI – AKTERI?

KAKO SU ODREĐENI LIKOVI?

TKO JE ”JA”? POKUŠAJTE GA RAZDVOJITI.

- ja – junakovo – sklonost kontemplativnosti, solipsizam, introvertiranosti
- ja – pripovjedačevo – objektivnije

To je novost u tehnici romana – DVOSTRUKA TEHNIKA PRIPOVIJEDANJA.

Roman donosi izmjenu romansijerskih i esejističkih ulomaka, sintezu konkretnog i apstraktnog.

ARGUMENTIRAJTE!

ŠTO OMOGUĆUJE OBLIK MEMOARA?

.....SIMBOLIKU ROMANA?

- a) motivi
- b) prostor
- c) vrijeme

2 KOLOSJEKA TRAGANJA (RAČVANJE PUTOVA)

RAZAPETOST IZMEĐU INTELEKTUAL. I SENZIBIL.

ALEGORIJSKI KARAKTER LIKOVA

VRIJEDNOST IMPRESIJA I REMINISCENCIJA

(Neka vam pomognu sljedeća zapažanja):

Pandan temi o relativnosti vremena čini tema o relativnosti prostora – Kao što se sadašnjost može shvatiti tek s visine proteklog vremena, tako se i odnosi u prostoru otkrivaju samo s vrha combrayskog zvonika.

Impresije – dijalog umjetnika i stvarnosti;

reminiscencije – dijalog umjetnika i prošlosti, trenuci sjećanja.

Predstavljaju mogućnost komunikacije, prerastanja osobne izdvojenosti, prevladavanja samoće.

VRIJEME – centrifugalna sila koja čovjeka okreće prema van

SJEĆANJE – centripetalna sila, orijentirana prema središtu

STALNOST MEMORIJE – osigurava KONTINUITET svijesti.

Centralna tema (metamorfoza) – metaforična:

ROMAN JE POVIJEST EGZISTENCIJE KOJA KREĆE U TRAGANJE ZA SVOJOM ESENCIJOM.

Osnovna misao: čovjek može pobijediti prolaznost jedino ponovnim oživljavanjem prošlosti, pronalaženjem vremena koje je izgubio.

UTJECAJ H.Bergsona (bergsonizam): REALNOST SE SPOZNAJE INTUICIJOM, INSTINKTOM.

Svjesno, voljno sjećanje ne može obnoviti ljepotu prošlih trenutaka (mora biti intuitivno).

Proustova filozofija: konačna spoznaja svijesti i bitka nije moguća. Čitav život nije ništa drugo do stalno čovjekovo odupiranje trijumfu očaja.

Zaključak: umjetničko djelo jedina je mogućnost prerastanja samog sebe, opravdavanja vlastitog postojanja. Umjetnost je jedina mogućnost autentične komunikacije s drugim.

<u>EGZISTENCIJA</u>	<u>ESENCIJA</u>
relativnost svijeta	apsolutnost svijeta
nepostojanost bića	stalnost memorije
neautentičnost bića	autentičnost umjetnosti
nekomunikativnost	prevladavanje samoće, otuđenosti

Utjecaj impresionizma – proustovska rečenica!

=hipotaktičke konstrukcije – zasnovane na osjetima; brojnim asocijacijama koje oni izazivaju. Zahtijevaju veliku koncentraciju i dobru memoriju čitaoca.

MARCEL PROUST: COMBRAY

Radnja – 2 plana – dvije razine sjećanja.

- I. plan tj. 1. razina sjećanja

On je sada u sobi svoje prijateljice, Swannove kćerke, a sjećanja mu lutaju i 30 godina unatrag. U Combray dolaze u proljeće za uskršnje blagdane. Swann, sin bankara, čovjek koji voli umjetnost oženio se bivšom kurtizanom Odettom. Junaka približuje Swannu, kojega u početku mrzi, njihova zajednička ljubav prema književniku Bergotu. Junak je inače vrlo razmažen i osjećajan - jer je bolestan. Na kraju prvog dijela knjige kolačić Petit Madelaine umočen u lipov čaj; doduše on je te kolače svoje tete i kasnije viđao u slastičarnicama no bez posljedica; prenosi ga u djetinjstvo, iz okusa i mirisa kolača tete Leonie izvire Combray.

1.razina sjećanja javlja se kao posljedica buđenja te se on u polusnu linearno sjeća soba u kojima je spavao.

- II. razina izazvana okusom i mirisom javlja se u vidu koncentričnih krugova: teta Leonie – soba – kuća – crkva – Combray; ova razina je dublja. Tetina soba dobiva značaj čitavog Combraya jer teta koja uvijek sjedi kraj prozora sve zna i čuje, vidi cijelu Combraysku kroniku.

Eulalia, teta Leonie i Franciose – tetina sluškinja koja je prije prijateljica i gospodarica i koja zbog prevelike odanosti svih pomalo tiranizira, ona je jedina osjetila smrt tete Leonie, župnik.

Mikroplan – teta Leonie.

Bloch – junak ga smatra svojim prijateljem (obojica su Židovi) zbog literature, a njegovi ga nisu voljeli zbog otvorenosti.

Stric Adolph.

ŠETNJE – 2 PUTA

Na putu k Swannu opisuje bijeli i ružičasti glog. Drugi put je mnogo duži.

Razlika – na 1. putu ima erotska maštanja (lezbijska scena); 2. put je je put razočaranja, neostvarivosti, ali predstavlja duhovni kraj.

CRKVA (Saint Hilaire) ima 4 dimenzije – 4. je vrijeme. (Zadnje rečenice: *Sve je izišlo iz šalice čaja.*) Crkva je centar tih koncentričnih krugova (sjećanja) – oko nje Combray. 3 zvonika - simbol relativnosti prostora i vremena.

Ciklus U potrazi za izgubljenim vremenom ima više romana u kojima se opisuju djetinjstvo i mladost te život do 1. svj. rata (umire 1922.).

Ciklus Proust počinje pisati 1908., izlaze od 1913. do 1928.

: Put k Swannu – Combray

Jedna Swannova ljubav (radnja prije Junakova rođenja)

Zavičajna imena – Ime

U sjeni procvalih djevojaka – Oko gospođe Swann

Zavičajna imena – Zavičaj

Vojvotkinja de Guermant

Sodoma i Gomora

Zatočenica

Bjegunica

Pronađeno vrijeme

Combray ima veliko značenje – on je uvertira i prolog cijelom ciklusu. Ima ključno značenje jer su tu Proustove teme u početku i likovi u svojoj etimologiji. Za Prousta Combray je izvorište i ušće čitavog djela; polazište i cilj dugog traganja kroz vrijeme i prostor; jedina realnost u nizu prividnosti, čvrsta točka. Ovo 1. djelo je tematska i kompozicijska anticipacija čitavog ciklusa koji postavlja metafizičku zagonetku o svrsi života.

Tema kompletnog djela je metamorfoza bolesnog i razmaženog dječaka u umjetnika. Preosjetljiv, povučen dječak traži smisao života izvan samog sebe, spoznaje nestabilnost osjećaja, prevaren je i u ljubavi i u prijateljstvu, spoznaje ništavnost društvene hijerarhije i osobnog društvenog uspjeha. Pred kraj života shvaća da mora napisati knjigu o izgubljenom vremenu kako bi mu dao smisao. **Roman je povijest egzistencije koja kreće u potragu za svojom esencijom.** A misao koja proizlazi iz toga: Čovjek može pobijediti prolaznost jedino ponovnim oživljavanjem prošlosti, pronalaženjem vremena koje se izgubilo.

Izvorišta cjelokupne moderne književnosti:

- Kafka – kod njega u životu postoji nešto što ljudima neda da spoznaju početak i kraj
- Joyce – počinje romanom toka svijesti (direktni unutrašnji monolog)
- Proust – ne postoji samo tok svijesti – inzistira na sjećanju

LIKOVİ

- Centralni lik – Junak (tako ga zovu kritičari) – pripovjedač

Mi ne znamo kako on izgleda, nigdje se ne daje njegov fizički izgled. Rola junaka je senzibilnija, emotivnija. On je bolestan, bogat dječak koji voli književnost. Tek na kraju, ostario, daje smisao svom životu pišući povijest izgubljenog vremena.

Postavlja se pitanje tko je **ja** i pronalaze mnogi odgovori. On – junak – nikada ne govori. Pripovjedač je objektivniji, kroničar. Junak je uvijek svjedok, ali ne razumije potpuno događaje. Pripovjedač kruži oko njih i obrazlaže ih. Pred kraj ciklusa junak se poistovjećuje s pripovjedačem.

Nova tehnika – tehnika dvostrukog pripovijedanja tj. sjećanje junaka i pripovjedačevo objašnjavanje događaja.

Svi ostali likovi određeni su udaljenošću i ulogom prema Junaku.

- Mati i baka – one su Junakova jedina uzvraćena ljubav, jedina sigurnost. Nakon bakine smrti majka u sebi nosi i svoj i njen lik.
- Swann – podrijetlom Židov, pripada visokom građanskom društvu.
- Swannova žena Odette – bivša kurtizana.
- Francoise
- Vojvoda de Guermant
- Gilberte – Swannova kći – markiza di Saint Lou
- Glazbenik Vinteuil, njegova kći i njena prijateljica
- Albertina se spominje tek kasnije i postaje Junakova žena; sumnjivog morala.

IMPRESIJE I REMINISCENCIJE

Impresije – dijalози sa stvarnošću (dojmovi).

Reminiscencije – dijalози sa prošlošću (sjećanja).

Impresije

- doživljavanje prirode na šetnjama – bijeli glog – simbol svibanjskih pobožnosti; ružičasti glog – obećanje neke nepoznate svečanosti; teta Leonie ga želi vidjeti, a zna da je to nemoguće
- doživljaj lezbijske scene tj. pljuvanje na sliku. Junak ništa ne shvaća te pripovjedač spašava situaciju povezujući tu sliku s notama njenoga oca. Sama sebe muči tom slikom.
- doživljaj zvonika koji je u centru njegovih impresija. Ta crkva ima i 4. dimenziju tj. vrijeme jer već stoljećima traje.
- doživljaj soba
- doživljaj odlazaka na spavanje što već pomalo spada i u reminiscenciju.

Reminiscencije

- imaju značenje u događaju u prošlosti koji se obnavlja u sadašnjosti
- ključna reminiscencija – kolačić umočen u lipov čaj

Impresije i reminiscencije = mogućnost komunikacije sa sadašnjošću i prošlošću; prevladavanje samoće i vremena.

KOMPOZICIJA je asocijativna. Iz asocijacija nastaju krugovi. Prva asocijacija koja izvire iz mirisa je soba tete...

RELATIVNOST PROSTORA I VREMENA

Prostor i vrijeme nisu fiksirani. Prostor se mijenja pomicanjem promatrača. Prostor se najsavršenije može otkriti s vrha zvonika. Sadašnjost se može shvatiti jedino s aspekta proteklog vremena. U romanu se miješaju prošlost i sadašnjost i često se identificiraju. Vrijeme uspoređuje sa centrifugalnom silom koja čovjeka okreće prema van, a sjećanje sa centripetalnom silom koja ga usmjeruje prema središtu.

OBLIK ROMANA

= oblik memoara. Sjećanje Junaka na njegovo djetinjstvo. Ponekad ne postoji razlika između sadašnjosti i prošlosti. Vrijeme je relativno. Upotrebljava baš taj oblik jer može govoriti u prvom licu koje mu znači Ja kao Junak ili Ja kao Pripovjedač. (Memoari se pišu krajem života ili karijere.)

NOVOSTI U TEHNICI ROMANA (romana XX. st.)

Proust uvodi novu tehniku pripovijedanja – događaje priča Junak, odnosno Pripovjedač – dvojstvena tehnika; težište pripovijedanja prebacuje na objektivno nevažne detalje (opis glogova cvijeta – bitna je impresija; zvonik; sve to na kraju postaje važno).

Utjecaj impresionizma i bergsonizma na objektivno nevažne detalje: impresionizam – soba, likovi, pejzaž, boje glogovog cvijeta; bergsonizam – Bergson je preteča egzistencijalizma, osnivač intuicionizma (instinkti), sjećanja se javljaju slučajno, instinktivno, izazvana nekim slučajnim opažajem, osjetom.

Osim toga: trajanje, tijek vremena. Naša svijest se sastoji od objektivno nevažnih detalja. Intuicijom se spoznaje realnost koja je neprekidni tijek, odnosno trajanje. Svjesno, voljno sjećanje ne može obnoviti ljepotu prošlih trenutaka, sjećanje mora biti slučajno, intuitivno, instinktivno.

PROUSTOVA FILOZOFIJA

- konačna spoznaja svijeta i bitka nije moguća. Čitav život je samo stalno čovjekovo odupiranje trenutku očaja. Konačni je Proustov zaključak – umjetničko djelo jedina je mogućnost prerastanja sama sebe, njime se umjetnik potvrđuje i opravdava svoje postojanje. Umjetnost za Prousta postaje jedina mogućnost komunikacije s drugim.

Čitav roman = povijest egzistencije koja kreće u traganje za svojom esencijom.

EGZISTENCIJA / ESENCIJA

U egzistenciji doživljavamo relativnost svijeta (i vremena i prostora). Iz relativnosti svijeta idemo u nepostojanost bića do neautentičnosti bića i do nekomunikativnosti.

U esenciji imamo prvo apsolutnost svijeta do koje dolazimo kroz memoriju koja je stalna, autentičnosti umjetnosti i konačno do prevladavanja samoće i otuđenosti tj. do pronalaska vremena, esencije, svrhe.

KARAKTERISTIKE STILA:

rečenica je kompleksna, precizno oblikovana s mnogo metaforike, simbolike

Mjesto Marcela Prousta u svjetskoj književnosti

Marcel Proust (1871-1922) je, kako se sada već pri kraju stoljeća može prosuditi, najznačajniji francuski pisac ovog vijeka. On je autor iz razdoblja postsimbolizma i secesije u Francuskoj. Uz Kafku i Joycea smatra se začetnikom modernizma u europskoj književnosti. Njegovo je glavno i životno djelo ciklus romana *U traganju za izgubljenim vremenom* (1913-1927). Ono je u cjelini objavljeno na hrvatskom jeziku tek 1965. godine (izdavač Zora, Zagreb, prevodioci Miroslav Brandt, Tin Ujević, Vinko Tecilazić). Pojedini naslovi ciklusa su *Put k Swannu*, *U sjeni procvalih djevojaka*, *Vojvotkinja de Guermantes*, *Sodoma i Gomora*, *Zatočenica*, *Bjegunica* i *Pronađeno vrijeme*. Ostala su mu djela eseji (*Protiv Sainte-Beuvea*), prijevodi (Johna Ruskina), kritike i nedovršeni roman iz mladosti *Jean Santeuil*.

Svojim književnim opusom koji spaja 19. i 20. stoljeće, izvršio je presudan utjecaj na razvoj moderne europske književnosti. On je napisao prvi veliki roman o zaboravljenom i ponovno pronađenom sjećanju, o pamćenju tijela koje je trajnije od onog svjesnog. Pod utjecajem filozofije Henrija Bergsona (1859-1941) i usporedo s Einsteinovom teorijom relativnosti napisao je jedinstven pjesnički roman u prvom licu o "unutrašnjem", to jest psihičkom vremenu čovjeka koje je različito od onog vanjskog i mjerljivog. Svojom temeljnom idejom da u romanu pokaže upravo prijelaz života u umjetnost, on najavljuje temeljnu književnu preokupaciju 20. stoljeća : to je odnos nesvjesnog i jezika u književnosti, odnos čovjeka, zbilje i vremena u stvaralaštvu.

Nemoguće je ukratko ispričati sadržaj ovog djela u kojem ima malo vanjske radnje. Težište pripovijedanja je prebačeno na psihička zbivanja i na prividno nevažne događaje. Prvi dijelovi romana govore o ljubavi Pripovjedača prema obitelji, a posebno majci, o idiličnim praznicima na ladanju u Combrayu. Kasniji dijelovi romana opisuju odrastanje i život Pripovjedača u Parizu, njegove društvene odnose s aristokratskim i građanskim krugovima, prijateljstva i (nesretne) ljubavi. Društveni život, ljubav prema umjetnosti i ljepota prirode isprepliću se s povijesnim zbivanjima (rat, Dreyfusova afera). Na kraju romana, nakon cijelog niza razočaranja, on, već bolestan i sluteći smrt, odlučuje napisati roman o svom uzaludno potrošenom životu i tako mu, naknadno dati smisao.

Karakteristika Proustova stila je poetičnost, ljepota slika, neobičnost usporedbi i profinjenost jezika. To je vrlo osoban stil, ilirski i čulan i racionalan istodobno. Teškoću predstavlja njegova duga rečenica koju moramo i po nekoliko puta pročitati da bismo je razumjeli jer je razbijena umetnutim dijelovima, asocijacijama i usporedbama, iako je, ako je dobro shvatimo, zapravo logična. Ona je istovremeno kontrolirana, i spontana, pa se u njoj ogleda dvojna priroda cijeloga romana i Proustova doživljaja svijeta. Proustov stil je tako

osebujan da njega nitko kasnije nije pokušao oponašati iako je njegovo djelo bitno utjecalo na razvoj moderne književnosti u svijetu. O Proustovoj aktualnosti svjedoči i ekranizacija *Jedne Swannove ljubavi*. Međutim u film je bilo teško pretočiti unutrašnji monolog i dugo protjecanja vremena koje je u temelju strukture romana. Kad sam počeo čitati *Put k Swannu* prvo mi je upala u oči usporenost pripovijedanja i odsustvo klasične radnje. Iako to baš nije ona vrsta književnosti koja me inače privlači, dopala mi se poetičnost teksta. Međutim, kasniji su dijelovi ciklusa sve sumorniji, odnosi među likovima sve okrutniji i sve je manje ljepote i šarma u stilu. Na kraju prevladava Proustov skepticizam koji je, čini se, odgovor na idealizam njegove (i Pripovjedačeve) mladosti. Cjelina odražava melankoliju i patinu onog bivšeg kraja stoljeća koji su zvali "belle epoque", iako je vodio ravno u Prvi svjetski rat i opći metež.

Proustovu se djelu može pristupiti na razne načine - sociološki, psihološki, filozofski, estetski, o čemu svjedoči bogata literatura o njegovu stvaralaštvu. Problematika koja me osobno privukla i koju ću pokušati osvijetliti, je tijesna isprepletenost osobnog života autora i njegovog romana, ali još više način na koji Proust tretira samu životnu zbilju kao umjetnost, dok umjetnost doživljava kao najplemenitiji oblik života.

Odnos života i djela: fiktivni memoari

Simbolični naslov romana *U traganju za izgubljenim vremenom* dobro odgovara ovom djelu po njegovoj prirodi osobnih memoara i društvene kronike s kraja prošlog stoljeća. No to nisu pravi, nego više izmišljeni (fiktivni) memoari. Sam naslov treba na neki način navesti čitaoca "na krivi trag": on treba steći dojam da se ne radi o fikciji nego o sjećanjima glavnog lika koji je zapravo sam autor, odnosno Marcel Proust glavom.

Međutim radi se ipak o psihološkom i filozofskom romanu koji ima oblik memoara. Glavni lik se može djelomično poistovjetiti sa romanopiscem Marcelom Proustom. On je *"krhak, nježan i senzibilan, još zarana bolestan, provodi djetinjstvo okružen ljubavlju i brigom svoje obitelji. Kao mladić živi intenzivnim društvenim i mondenim životom; posjećuje salone najviše aristokracije, kreće se u društvu kraljevskih prinčeva, ulazi u bogate građanske kuće, upoznaje najslavnije umjetnike svoga vremena. Briljira duhom i ukusom, promatra i proučava. Posljednje razdoblje života provodi bolestan, zatvoren u osami, i u nadljudskoj trci s vremenom i smrću stvara svoje životno djelo"* (Leksikon Strani pisci, str. 585).

Sličnosti među njima su dakle očigledne: oboje su bogati, boležljivi, obrazovani i besposleni; oboje vole umjetnost i književnost, pohađaju aristokratske salone, zanimaju se za odnose među ljudima koje tamo sreću, za uspone i padove društvenih karijera pa i svojih vlastitih. Glupost, tračevi, neiskrenost, laži, karijerizam, bezdušnost koje sreću u društvu podjednako su podijeljeni i među izdancima starih koljenovića i novih građanskih skorojevića. Te spletke dolaze na vidjelo zbog društvenih promjena na prijelomu stoljeća u kojima plemenitaši imaju sve više simboličku a ne više stvarnu moć, ali i zbog dokonosti toga društva :

"Društvo romana U traganju za izgubljenim vremenom kreće se u zatvorenom krugu (...) članovi tog društva lišeni su svake aktivne volje i zato nesposobni da vrše bilo koju radnju koja bi ih vodila do nekog cilja izvan njih samih. Ta lica ništa neće i zato ništa ne rade, njihova budućnost ne ovisi o njihovom htijenju, već o stjecaju okolnosti" (Od povjerenja do sumnje, str. 216) .

No slične pojave možemo vidjeti i danas u žutom tisku, u filmskim i medijskim krugovima čije su zvijezde zamijenile nekadašnju društvenu kremu. široka publika koja ih često bez razloga obožava, slična je proustovskim snobovima. Možda se tu radi čak o sličnoj duhovnoj praznini. Proust naime pokazuje između ostalog potrebu za idolima s kojima se ljudi žele identificirati kad nemaju svoje ja ili kad su njime nezadovoljni. Ta je potreba općenita, iako se idoli se mijenjaju.

Razlike između Pripovjedača koji je ujedno i glavni lik romana i Marcela Prousta su također značajne. Na primjer, Proust je imao u životu brata, slavnog i uspješnog liječnika Roberta na kojeg je očito bio ljubomoran pa mu u romanu nema traga ni glasa. Proustov junak mora za potrebe romana biti jedinač čime se objašnjava njegova vezanost na majku, tankočutnost, razmaženost itd. Zatim, Pripovjedač do zrele dobi, gotovo do starosti, ne piše i ne objavljuje, nego čeka na temu svog budućeg romana koju ne nalazi. On se za to vrijeme sav predaje životu, društvenom i sentimentalnom. Sam Proust naprotiv i piše i živi usporedno, i bavi se od rane mladosti intenzivno književnošću. Ili, još jedan primjer razlike između života i djela: Proust je homoseksualac koji to skriva od roditelja i javnosti. Naprotiv, u romanu su većina glavnih likova homoseksualci, i muški i ženski, a samo je Pripovjedač "čisti" heteroseksualac. Takvih primjera za raskorak između piščeve biografije i romana ima mnogo. Radi se o mješavini sličnosti sa životom i razlike. Važna je umjetnička istina, i njeno značenje, a ne predodžba stvarnosti kao u klasičnim memoarima ili u realizmu. Možemo reći da se radi se o preinačenom iskustvu, o izmišljenim memoarima, ali i o njihovoj ukorijenjenosti u zbilji. Pisac u svemu o čemu piše unosi sebe, analizira sebe, na način romantičara. Ali on želi postići i neko univerzalnije značenje. Iz osobnog primjera izvodi psihološke konstante i kaže:

"čovjek je biće koje ne može izići iz sama sebe, koje druge spoznaje samo u samome sebi, i ako govori protivno, laže" (Bjegunica, str. 69)

Tematsko jedinstvo : roman-esej

"Genij nije ništa drugo nego po volji ponovno proživljavanje djetinjstva" rekao je već Baudelaire (*Od povjerenja do sumnje*, str. 219). Ponovno proživljena prošlost, isprepletenost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u našoj svijesti (i u pisanju), relativnost ljudskog iskustva koje se mijenja u svjetlu novih doživljaja, sam odnos života i spoznaje ujedno su i glavne teme ovog dugog i na prvi pogled rasplinutog djela. Ono se čini poput meandara neke velike riječne delte u polavi, prije nego uočimo njegove glave tokove i rukavce koje vode svi jednoj cjelini, nekom zajedničkom cilju a to bi bio smisao života i smisao umjetnosti. Traganje za smislom života i pisanja je tajni cilj romana. Njega se ne uočava odmah od obilja često protuslovnih i naizgled suvišnih detalja i nerazumljivih likova, od mase prividno samo besmislenih i čak sitničavih događaja.

Umjetnost što promišlja "izgubljeno vrijeme" i naknadnomu daje smisao u stvaralaštvu, jedna je od konstanti romantičke i moderne književnosti. Štoviše, ponekad se, kao u simbolizmu, umjetnost postavlja iznad od života. "*život ima smisla samo ako završi u lijepoj knjizi*", govorio je Mallarme. Ipak, Proust nikada nije bio pristaša čiste "umjetnosti radi umjetnosti". Smatrao je da je uloga književnosti da poveže ljude i da uspostavi komunikaciju, makar i na razdaljinu. Njegova ljubav prema umjetnosti ipak je u osnovi humanistička: on se zanima za ljude kao i svi veliki klasici, i kad govori o sebi govori o drugima i za druge ljude. Osobno i univerzalno nalaze se u tijesnoj vezi: polazeći od sebe možemo shvatiti druge. Spoznavanjem psiholoških ili filozofskih "pravila" razumijemo sebe.

"...moji čitaoci neće biti moji čitaoci, nego čitaoci sebe samih, i moja će knjiga biti neka vrst povećala poput onih koje je nudio kupcima optičar u Combrayu; svojom knjigom ću im pribaviti sredstvo pomoću kojega će čitati u sebi samima." (*Pronađeno vrijeme*, str. 136).

Proust je inače smatrao, i to mu je bilo važno, da pisac i privatna osoba nisu sasvim jedno te isto. Pisac je bliži svome nesvjesnom jer on ne stvara samo iz razuma, nego iz osjećaja i tjelesnosti, iz "pamćenja tijela" te iz doživljaja trajanja u vremenu. Zato je Proust nijekao stavove književnog kritičara Sainte-Beuvea koji je mislio da proučavanje biografije nekog pisca može dovesti do potpunog razumijevanja njegovog djela. Upravo zato njegov glavni lik u romanu, Pripovjedač, profinjen i obrazovan čovjek, ne može pisati sve tako dugo dok aktivno sudjeluje u životu. On će početi pisati tek star, bolestan i kad se gotovo posve povuče iz života. Proust želi reći da pisac prvi dio života skuplja iskustva i građu iz života. U drugom dijelu života, u osamljenosti i bijegu od svijeta, on tu građu pretvara u umjetnost zahvaljujući vremenskom razmaku i osobnom stilu. On pretvara nekom vrstom alkemije

proživljeno iskustvo u pjesništvo. On gradi slojevitu alegoriju života, ali nikada njegovo oponašanje.

(usp. Walter Biemel: *Filozofijske analize moderne umjetnosti.*)

Svi razlozi koji su ga sprečavali da piše u mladosti upravo su mu na kraju to i omogućili. "Promašen" život postao je tema jednog pomalo sjetnog, pomalo sporog (bar za današnjeg čitaoca) ali lijepog pjesničkog teksta o odrastanju, o sazrijevanju i starenju, o iluzijama i gubitku iluzija, o samoći i prevladavanju samoće i to upravo zahvaljujući umjetnosti. činjenica je da zato još i danas, osamdeset godina nakon *Combraya*, mladi ljudi još i sami blizu djetinjstva, mogu prepoznati Proustove asocijacije, te mirise, boje i zvukove njegovog davnog djetinjstva kao svoje.

Odnos života i umjetnost, pretvaranje banalnosti u ljepotu, uspomena u jezik, u najširem je smislu Proustova glavna i zapravo jedina tema. To je već bio ideal na primjer i Flaubertu u *Gospodji Bovary*. I njegov je glavni problem bio kako pretvoriti ružno u lijepo. On govori o nekoj vrsti alkemije stila. O alkemiji govori zato što misli da je stil onaj kamen mudraca koji pretvara ružnu ili "bezveznu" zbilju u nešto posebno, izuzetno i zanimljivo i lijepo. Proust, kao i svaki istinski stvaralac, traži višestruka, univerzalna, a ne samo neposredna značenja. Njih nalazi u stvarnosti, i predočava u pisanju.

Bogatstvo značenja i kompozicija

Upravo zato svaki prizor ili lik u romanu imaju još i neko drugo, preneseno značenje, a ne samo ono vidljivo na prvi pogled. Međutim ukupni smisao svih tih pojedinih značenja, pojedinih epizoda, sitnih detalja, bezbrojnih likova i impresionističkih "mrlja na platnu" može se sagledati tek na kraju svih trinaest knjiga, a još više ako se djelo ponovno čita (skoro 3 000 stranica!). To jedinstvo i cjelinu romana nisu vidjeli ni prvi kritičari u Proustovo doba . Nisu "od drveća vidjeli šumu" mogli bismo reći. Govorili su da je Proust gnjavator koji na mnogo stranica opisuje čovjeka koji se vrti u krevetu jer ne može spavati. To je sam početak romana i očito je da se radi o stanju između sna i jave, gdje su vremenska razdoblja i prostori izmiješani kao u našoj psihi, i kad se gubi osjećaj stvarnosti i identiteta svoga ja:

"...i kad bih se usred noći probudio, pa više nisam znao gdje sam, nisam u prvi čas znao ni tko sam: ostajao bi u meni samo praosnovni osjećaj postojanja, kakav možda drhturi u dnu bića neke životinje: bijah goliji nego pećinski čovjek: ali tada bi sjećanje (...) dolazilo k meni kao neka pomoć odozgor, da me izvuče iz ništavile iz koga ne bih mogao izaći sam (...)pa bi ono malo po malo nanovo slagalo prava obilježja mog ja" (Combray, str. 9).

Ovaj uvodni dio najavljuje cjelokupnu Proustovu namjeru, a to je postepeno snalaženje, zahvaljujući razumu i analizi, u kaotičnim i polusvjesnim zbivanjima iz stvarnosti, u varljivim ili nejasnim dojmovima, u onome što zove "fatamorganom" života. Osim toga taj uvod najavljuje već temu odlaska na spavanje koji je ključna epizoda oko koje se vrti cijela priča o djetinjstvu u Combrayu. Još je bogatija značenjima ona najpoznatija zgoda iz romana u kojoj Pripovjedač opisuje kako pije onaj već famozni čaj s keksima. To je primjer za "pamćenje tijela", za trajnost potonulog sjećanja koje može, ali ne mora, izroniti iz zaborava ako ga, uz malo sreće, neki događaj iz stvarnosti prizove. Ni tu važnost sjećanja putem osjetila, okusa, opipa, sluha, taj temelj Proustove estetike, nisu kritičari mogli odmah prepoznati. Zašto? To se sve nalazi u prvoj objavljenoj knjizi, u prvom dijelu romana *Put k Swannu* (1913). Kako još cjelina nije bila napisana, oni nisu ni mogli prepoznati simboličku uloga tih prizora . Ona se može prepoznati samo iz konteksta čitava djela, jer se slične epizode istoga značenja uporno pojavljuju sve do kraja ovog dugog romana. One pokazuju njegovo jedinstvo unatoč "razbarušenosti". Sve te epizode, poput onih o slikarstvu, glazbi, umjetnosti uopće, sve neizravno pokazuje da se radi o budućem piscu koji još nije svjestan svoga poziva..

čovjek koji ne spava "vrti" u svojoj glavi film svog prošlog života, pokušava se u njemu snaći i dati mu neki smisao i red i središte; okus čaja će se pokazati kao asocijacija iz djetinjstva koja će pokrenuti "čitavu golemu zgradu sjećanja". Iz toga vidimo da je porijeklo

pisanja, za Prousta, u dohvaćenim i razmotanim i osviještenim sjećanjima. Tu je posebno važno djetinjstvo. Drugi izvor pjesništva je uranjanje u ljepotu trenutka, u doživljaj vječne prirode. Ona daje protutežu neizbježnoj promjenjivosti i prolaznosti čovjeka. Treći izvor stvaralaštva je smisao za uživanje u umjetnosti. Proust prema tome smatra da je pisanje poseban oblik prisjećanja. To je poseban govor koji se nalazi negdje na pola puta između nesvjesnog i spontanog u nama, te svjesnog, istraživačkog, napornog umjetničkog rada. Između osjećaja i misli koji nisu uopće odvojene kategorije:

"Hoće li ikada stići na površinu moje jasne misli ta uspomena, taj davni trenutak koji je privlačna sila jednog istovjetnog trenutka pomakla u takvoj nedoglednoj daljini, pokrenula i digla s najvećih dubina cijeloga mog bića? Ne znam. Sad više ništa ne osjećam; zaustavila se, a možda i opet pala u dubinu; tko zna hoće li se ikad opet uzdići iz svoga mraka? Deset puta moram iznova otpočinjati i sagibati se nad nju. A svaki me put kukavičluk, koji nas odvraća od svakog teškog nastojanja, od svakog važnog djela, nagovara da se svega okanim, da popijem čaj i da mislim naprosto na svoje današnje brige, na svoje sutrašnje želje, koje se lako daju prežvakavati" (Combray, str. 51)

Toliko o glavnoj temi koja je, kao jako često u 20 stoljeću upravo samo - pisanje. Netko je rekao da se fabula romana može izraziti jednom jedinom rečenicom: *"to je preobrazba osjećajnog i osjetljivog dječaka u pisca"*. Drugim riječima roman od dvije i po tisuće stranica bila bi priča o vlastitom nastanku. Pitamo se zašto je "roman o romanu" jedna od tako čestih tema dvadesetog vijeka? Možda zato što je umjetnost veza sa tradicijom i kulturom s jedne strane, dakle s ljudskim duhom, ali i s onim erotskim i tjelesnim u čovjeku. Ona ima ulogu nečeg trajnog iako govori o ljudskoj prolaznosti. Ona je paradoks jer spaja zaborav i pamćenje, prošlost u sadašnjost, radost i tugu:

"Dok bih se uspinjao na spavanje, tješilo me samo to što će mama, kad već budem u krevetu, doći da me poljubi. No taj je pozdrav trajao tako kratko, ona je opet silazila tako brzo, da je onaj trenutak kad bih je začuo kako se uspinje stepenicama, i kako zatim hodnikom iza dvostrukih vrata prolazi lagani šuštanj vrtne haljine od plavog muslina, (...) bio za mene prepun bola. On je naime već nagovijestao onaj idući trenutak kad će me ostaviti, kad će opet sići" (Combray, str 17).

U samoći ljudi umjetnost igra veliku ulogu za komunikaciju među njima, i to kroz prostor i vrijeme.

"Pravi život, život naposljetku otkriven i rasvijetljen, stoga jedini život zbiljski proživljen, jest književnost: onaj život koji u svakom trenutku prebiva u svim ljudima kao i u umjetniku

(...) Samo s pomoću umjetnosti možemo izići iz sebe, znati što netko drugi vidi od tog svemira koji nije isti kao naš, čiji bi nam pejzaži mogli ostati nepoznati kao pejzaži na mjesecu"
(*Pronađeno vrijeme*, str 13)

Proust je vrlo rano, kako on to sam tvrdi, imao u glavi cijelo djelo, davno prije nego što ga je napisao. "*Prve i zadnje stranice napisao sam istovremeno*", kaže. On također veli da je njegov roman komponiran poput katedrale, da on ima čvrsti plan kojeg se ne vidi, ali postoji, da to nije nepovezano redjanje epizoda i beznačajnih detalja zbrda-zdola. Kompozicija je zato kružna, (Proustov roman završava u času kada se Pripovjedač laća pisanja). Život ga je odveo daleko od Combraya i djetinjstva, pisanje ga je tamo - vratilo. Kompozicija je istodobno razbijena i kružna, ali manje kaotična nego kod Joycea. Proust se u cijelosti ipak doima kao pisac između tradicije 19. stoljeća i modernizma 20.stoljeća koji najavljuje. Zato se i mogao u ono doba činiti revolucionaran, a danas opet pomalo staromodan. On nije ni jedno ni drugo, nego zapravo oboje skupa, istovremeno.

Varljivost stvarnosti i likova

Pored glavne teme rađanja i porijekla samoga romana koje je u središtu piščevo zanimanja (što pisati, o čemu, kako i za koga, pisati spontano, a opet svjesno, sa ciljem), druge su konstantne teme ljubav, ljubomora, razočarenje, utjeha u novoj ljubavi, opet razočarenje i tako stalno. Osjećaji su nestalni, umiru kao ljudi, samo brže. Ponavljaju se isti ciklusi, laži, pretvaranja, zavodjenja, patnje, samoće. Likovi nisu nikada ono što izgleda da jesu. Gilberta nije nedužna curica nego mala zavodnica čiji izazov Pripovjedač/dječak ne razumije. Vojvotkinja nije velikodušna i profinjena dama, nego bezdušna i sebična osoba. Barun Charlus nije ženskar nego nesretno zaljubljeni homoseksualac. Odette nije pristojna "gospodja u ružičastom", nego bivša prostitutka za bogate, itd. itd... Sve je u životu varka ili kriva predodžba, stvari će tek tijekom vremena doći na svoje mjesto, ali se do kraja zapravo pitamo, zajedno s Pripovjedačem, gdje je istina o ljudima i stvarima, kad se sve neprestano mijenja, zajedno s okom koje ih promatra? Pozitivni dojmovi iz mladosti i djetinjstva redovno se ruše pred spoznajama, uglavnom pesimističnim, iz kasnijeg života. Ali i ovo drugo može biti privid. Višedimenzionalna stvarnost govori o subjektivnosti svakog viđenja i dinamičkoj slici svijeta. Ovaj sveopći relativizam se povezuje s Einsteinovom teorijom relativnosti i uopće s modernom filozofijom i estetikom.

Mogu navesti samo jedan primjer od mnogih o tome kako nas čak i doživljaj čula može krivo obavijestiti o stvarnosti koja ovisi o nama samima koliko i o objektivnim činjenicama. To je prvi susret Pripovjedača sa Gilberteom Swann. Nakon opisa zanosa koji je osjetio pri susretu s njom on zaključuje:

"I tako, da ona možda nije imala onako intenzivno crne oči - što je bilo tako čudno kad bi je neko po prvi put ugledao - ja ne bih bio onako posebno zaljubljen u njezine plave oči, kako sam uistinu bio" (Combray, str 149)

Mislim da ovakvim postupkom Proust želi opovrgnuti estetiku naturalizma i vjeru 19. stoljeća u razum, u objektivnu spoznaju činjenica iz zbilje.

Opće srozavanje ljubavi, prijateljstva, iskrenosti i ljepote dolazi do vrhunca pri kraju romana: to je opis Prvog svjetskog rata u Parizu i Dreyfusove afere. Slom svih vrijednosti, opća neizvjesnost i rasulo prijete osjećajem apsurdna i bespomoćnosti. Ja - pripovjedača. U općenitoj čak i ciničnoj relativnosti društvenog morala i saznanju da je život ipak slučajan i neizvjestan, pojavljuje se kao sigurna vrijednost sjećanje na idilu iz djetinjstva, na ljubav roditelja; zatim utjeha u kulturi i umjetnosti (knjige, slike, glazba), i ljepota prirode koja je trajna i vječna (Combray i njegove šetnje, more, glog u cvatu, ljetni vrt...) Tek kad uspije

spojiti uživanje u prirodi i tajnu umjetnosti u sebi, Pripovjedač će naći snagu i motiv i temu za pisanje. Unatoč slomu skoro svih ideala ili iluzija, poruka nije tragična: on će naći utjehu u pisanju i stvaralaštvu uopće. Ali takvom pisanju koje polazi od života i vraća nas životu. Pisac odlazi u sjećanje, ali i u budućnost: njegovo će djelo trajati dulje od ljudskog vijeka i imati milijune čitalaca.

Tako je u najjednostavnijem obliku opća shema i dinamika romana slijedeća: prvo postoji doživljaj stvarnosti koji je iluzija; zatim dolazi do razočaranja ; nakon toga do nove iluzije i novog razočaranja. Relativnost svega, zbilje, misli i osjećaja vodi u osjećaj besmisla. Na kraju se tek javlja svijest da je umjetnost šansa za "popravljeni" život, to jest život sa smislom .

Proustovo je djelo i gusto i nečitko i zagonetno i nerazumljivo kao sama zbilja. On preko čula nastoji doći do spoznaje svrhe života u nekoj vrsti "spiritualnog hedonizma". On mu je osoban ali i tipičan za njegovo razdoblje. Zato ga kritičari povezuju s filozofijom Henrija Bergsona koji se u to vrijeme bavio sadržajem svijesti i taloženjem vremena u čovjeku i s Nietzscheom koji je težio sintezi tjelesnosti i duhovnost. To je također doba početaka psihoanalize (Freud) i prepoznavanja uloge nesvjesnog u svjesnim slojevima ličnosti, prisustva prošlosti u sadašnjosti.

Tradicijska i novost u djelu Marcela Prousta

Već je istaknuto da Proust nije tako revolucionaran pisac kao Joyce. Drugačije je moderan i od Kafke. On se još temelji na tradiciji 19. stoljeća. Podsjeća i na Balzaca (opisi salona, spletki, karijerizam), na psihološki roman, na impresionističko slikarstvo (igra svjetla i sjene, odnos boja i fragmenata daju tek iz daleka gledano doživljaj cjeline). Tu je ipak velika razlika prema realizmu i naturalizmu koju je već započeo simbolizam na prijelomu stoljeća. Za naturaliste je stvarnost bila svetinja. Od zbilje su tražili dokument, od opisa znanstvenu točnost, od likova logično ponašanje, od romanopisca psihološku analizu i uvjerljivost. Pripovijedanje je bilo racionalno i više -manje doslovno. Proust prekida s tom tradicijom. Zbivanja djeluju slučajna, nemotivirana, beznačajna. Likovi nerazumljivi. Ni jedna činjenica nije jednoznačna ili sigurna. Sve se može različito interpretirati. Nijedan podatak nije jednostavan ili neupitan. Postupci likova djeluju iracionalno i kada to zapravo nisu, ali razlog se ne vidi jer nije pokazan, a nije pokazan jer ga ni Pripovjedač ne vidi. On opisuje svijet kako ga vidi ali ne razumije, ili ga razumije krivo .

S Proustom počinje roman čiste subjektivnosti u doživljaju svijeta. S njim počinje također ugrađivanje estetike u roman, to jest esejističkih odlomaka koji govore o samom pisanju i o umjetnosti općenito. To se dešava posve prirodno jer se radi o autobiografiji jednog budućeg pisca kojemu su i život i umjetnost jednako važni, a pogotovo veza između njih. Koliko god Proust bio nov u svoje vrijeme, on ipak još zadržava i fabulu i likove i kronologiju pripovijedanja. Ali sve je ipak drugačije nego u tradicionalnom romanu. Vrijeme je usporeno i isprepleteno, radnja samo unutrašnja, vanjske radnje skoro i nema. Likovi su više simbolički nego stvarni : Swann predstavlja vezu između Pariza i Combraya, građanstva i aristokracije ali i neostvarenog umjetnika. Albertine i Gilberte utjelovljuje Proustov ljubavni pesimizam : nikada ne razumijemo one koje volimo i ne možemo ih zadržati. Prostor je također simboličan. To se najbolje vidi iz dva puta za šetnju u Combrayu koji su posve različiti, a ipak se negdje spajaju u jedno. Tako se spajaju prošlost i sadašnjost , svijest i ono nesvjesno, priroda i umjetnost u cjelinu romana.

Može se reći da Proustov roman znači kraj jednog kulturnog i povijesnog razdoblja. Kasniji dijelovi, objavljeni iza rata, pokazuju već jedan posve izmijenjeni svijet , i najavljuju doba Moderne. Rat je značio rez između dvije epohe. Nakon njega ništa više neće biti kao ranije. Zadaća književnosti biti će u sve većoj odgovornosti pisaca i sve većoj ulozi književnog eksperimenta kao pobune protiv tradicije , u traženju novih oblika za novu sliku svijeta.